

Valeria GUȚU ROMALO

EVOLUȚIA LIMBII ROMÂNE ÎN REPUBLICA MOLDOVA

1. Acceptând ca premisă teza argumentată științific că idiomul romanic vorbit în Republica Moldova este *limba română*, expunerea care urmează nu revine asupra acestei probleme – larg discutate înainte și mai ales după 1989¹. Singura concluzie științifică din perspectivă lingvistică este că limba maternă, tradițională pe care o folosesc „moldovenii” (și „românii”²) din Republica Moldova este limba română.

În coordonatele implicate de această premisă fundamentală, problema evoluției limbii române pe teritoriul Republicii Moldova este abordată din perspectiva condițiilor de funcționare în perioada de după 1989. Înțelegerea faptelor și fenomenelor proprii acestui scurt interval de timp, cu adânci și complicate implicații istorice, impune și o succintă incursiune în trecut.

Din perspectiva de ansamblu a evoluției limbii române, ceea ce caracterizează ipostaza utilizată în Republica Moldova și explică cele mai multe din fenomenele înregistrate este faptul că de aproape două secole această ramură a funcționat în condiții de *bilingvism*³, și anume de *bilingvism instituționalizat*.

Acest tip de bilingvism poate fi definit prin faptul că e un bilingvism *comunitar* – deci nu individual – și că presupune un *statut diferențiat* al limbilor în contact, diferențiere derivând din rolul pe care organizarea de stat îl atribuie fiecăreia dintre ele. Asocieră unuia dintre idiomuri cu instituțiile statale, prin acordarea statutului de „limbă oficială”, îi conferă, în raport cu celălalt, o poziție privilegiată în activitatea de comunicare socială, dar și, mai ales în anumite condiții istorice, și din perspectiva evoluției limbii ca atare⁴.

2. Până în 1812, limba română utilizată pe ambele maluri ale Prutului se dezvoltă în interiorul unui *proces unic*, în sensul impus de evoluția socială și istorică a comunității a cărei comunicare o asigură și de condițiile locale specifice – care implică, în multe cazuri, și coabitarea cu populații de etnii diferite, deci funcționarea în condiții de (eventual) *bilingvism comunitar spontan*; după această dată, condițiile de utilizare se modifică ca urmare a desprinderii teritoriului de la stânga Prutului de restul spațiului românesc.

Prin includerea Basarabiei în Imperiul țarist, limba română a acestei regiuni a fost implicată într-o modalitate de comunicare socială care se desfășoară în condițiile *bilingvismului instituționalizat*: comunicarea în limba română (ca și cea, restrâns locală, în găgăuză sau bulgară) este dublată de utilizarea paralelă, în calitate de *limbă oficială*, a limbii ruse. Ca limbă de stat, a Imperiului țarist – a cărui „gubernie” devine Moldova de la stânga Prutului, rusa este unica⁵ folosită în administrația publică, este propagată prin școală și pătrunde, de la un moment dat, și în biserică.

Situația socială a limbii române din Basarabia nu se deosebește prea mult în această etapă de cea folosită în Transilvania sau în alte teritorii care depășeau atunci (sau depășesc astăzi) frontierele organizațiilor statale românești, iar consecințele lingvistice directe ale bilingvismului instituționalizat sunt relativ reduse, neafectând vorbirea locală într-o măsură mult mai mare decât bilingvismul spontan, dat fiind că cele două idiomuri sunt utilizate oarecum paralel, în situații de comunicare diferite.

Pe teritoriul Basarabiei, limba română continuă să fie folosită în condițiile vieții tradiționale, mai ales în localitățile rurale, unde continuă să asigure comunicarea aproape în exclusivitate⁶.

În spațiile urbane, cu populație plurilingvă⁷, comunicarea este evident dominată de limba oficială; româna – a cărei utilizare este redusă prin numărul relativ mic în orașe al vorbitorilor, dar și prin limitarea la

comunicarea cotidiană, este puternic concurată de rusă, care, la oraș (mai ales la Chișinău), este utilizată în toate situațiile, inclusiv în comunicarea colocvială. Registru funcțional dominat în spațiul rural de limba română.

Efectele lingvistice ale acestui sistem de comunicare bilingvă nu pot rămâne fără urmări mai ales ținând cont de durata procesului. Ele afectează mai curând superficial – prin abundența împrumuturilor lexicale din rusă – organizarea mijloacelor lingvistice de comunicare tradițională a populației românești din Basarabia.

Un efect mai puțin evident – și târziu conștientizat –, dar cu consecințe importante și cu implicații profunde în evoluția etniei a cărei limbă nu are statut de limbă oficială, derivă tocmai din separarea funcțională a limbilor în condițiile bilingvismului instituționalizat. Este dezavantajat idiomul care, nefiind acceptat ca limbă oficială, este supus unei limitări funcționale riscând să ajungă a nu fi folosit decât în comunicarea colocvială cotidiană, în relațiile familiale sau amicale. În condițiile unei asemenea restrângeri funcționale, cea mai periclitată este *varianta literară*: suplinită în comunicarea socială de limba oficială, riscă, din lipsă de utilizare (și de utilitate) în multe domenii de activitate, să nu mai țină pasul cu evoluția societății a căreia îi servește ca mijloc de comunicare sau chiar să degeneze.

Idiomul ca atare nu dispăre, nu se pierde, dar se declasează, privat de forma sa superioară de realizare (cea mai evoluată, dar și mai activă și mai mobilă în condițiile societății moderne).

Bilingvismul instituționalizat, în forma sa neegalitară, defavorizează evoluția concurentului – acceptat, dar cu statut de idiom „secundar” –, îngrădit în realizarea funcțiilor sale comunicative prin limitarea atribuțiilor sociale în interiorul structurii statale în care funcționează.

3. Din 1812 până azi, comunicarea socială pe teritoriul Basarabiei s-a bazat pe două limbi: limba română, vorbită de populația autohtonă majoritară, și limba rusă, limbă a unei

minorități, a cărei pondere a crescut în timp, mai ales după 1940.

Vorbitorii de alte limbi, cetățenii altor etnii (găgăuzi, bulgari, evrei, armeni etc.) ai Republicii Moldova prezintă în ansamblul populației procente prea modeste pentru a conta (și influența) semnificativ raporturile dintre cele două limbi principale.

În acest lung interval de timp, utilizarea și dezvoltarea celor două limbi s-au realizat continuu în condițiile bilingvismului instituționalizat, raportul dintre ele modificându-se în timp ca urmare a evoluției istorico-politice a regiunii.

Din acest punct de vedere, procesul înregistrează patru etape, determinate de schimbarea statutului lor: calitatea de limbă oficială, preluată în 1812 de rusă, revine din 1918 până în 1940 limbii române; după 1940 și mai ales după 1944, ca urmare a integrării Basarabiei în spațiul sovietic, hegemonia limbii ruse, din nou limbă de stat, se manifestă în comunicarea socială în mod agresiv, sprijinită de o complicată politică ideologică, culturală și lingvistică; după 1989 raporturile se modifică de această dată în favoarea limbii române, declarată prin constituție limbă de stat.

Din perspectiva evoluției limbii române din Republica Moldova, efectul cel mai important – prin posibile consecințe – al primei etape de bilingvism instituționalizat, pe lângă influențele directe exercitate de limba de stat, mai ales pe cale administrativă, care au afectat profund componenta colocvială a românei folosite în Basarabia – l-a reprezentat participarea limitată a acesteia la procesul general de constituire și consolidare a limbii literare în ipostaza sa modernă⁸.

A doua etapă, în care statutul de limbă oficială a revenit limbii române, a permis refacerea relațiilor istorice, reintegrarea românei din Basarabia în matca firească de evoluție lingvistică. Prin instituții, prin școală și biserică, funcționând – în concurență cu rusa – în condițiile specifice bilingvismului instituționalizat, limba română își regăsește funcționalitatea comunicativă în integritatea sa, ceea ce duce la

reactivarea și răspândirea variantei literare, ipostază în care fusese înlocuită în comunicarea etapei precedente de rusă ca limbă de stat.

Cea de a treia etapă a bilingvismului, etapă determinată de includerea teritoriului basarabean în organizarea de stat a Uniunii Sovietice, readuce în prim plan rusa, dar se deosebește de cea anterioară (1812-1918).

Raporturile dintre cele două limbi devin mult mai complicate ca urmare a modificărilor teritoriale (consecință a includerii spațiului transnistrean), dar și din pricina unei politici lingvistice de stat mai elaborate și, politic și ideologic, mai subversive⁹.

Situația lingvistică (și psihologică) creată în această perioadă explică măcar în parte linia sinuoasă a evoluției lingvistice din Republica Moldova după 1989, când, printr-o hotărâre a Sovietului Suprem, limba etniei majoritare își recapătă – ca rezultat al activității susținute și curajoase a Mișcării de Eliberare Națională – statutul de limbă oficială, de limbă de stat.

Legiferarea (în august 1989) a schimbării statutului, asociată cu adoptarea grafiei latine și recunoașterea identității cu limba română, marchează începutul celei de a patra etape de evoluție în condițiile comunicării bilingve a limbii române din Republica Moldova.

4. Din punct de vedere legal, constituțional, raporturile în interiorul bilingvismului de după 1989 nu se deosebesc de cele din 1918: în ambele situații, românei i se recunoaște rolul de limbă oficială a Republicii Moldova. Cadru organizatoric, statal, dar și social și etnic, în care se produce această recunoaștere, este însă mult diferit.

O diferență privește *teritoriul* implicat în procesul de comunicare bilingvă: după 1940, reînglobată în Uniunea Sovietică, Basarabia face parte, alături de Transnistria, din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească.

Lărgirea teritoriului antrenează schimbări la nivelul componenței etnice și lingvistice a Republicii Mol-

dova, dar și din alte puncte de vedere. Regiunea transnistreană, înglobată până la un moment dat Ucrainei și reprezentând după 1924 Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, avea o „istorie” și o experiență sovietică mai lungă și, deși populată de un număr mare de vorbitori de limbă română, spre deosebire de Basarabia, nu participase istoric la evoluția statului român și, implicit, nici la dezvoltarea și răspândirea limbii literare.

Includerea într-o unică structură statală a două teritorii cu „istorii” substanțial distincte nu putea să rămână fără consecințe în ce privește soluționarea diverselor probleme pe care le ridică „istoria” comună.

Diferit este însă și tabloul *lingvistic* al Republicii Moldova, care în 1989 se caracterizează printr-o mai mare diversitate a limbilor etnice utilizate în comunicare, dar și printr-o modificare a raportului dintre cele două limbi articulând bilingvismul instituționalizat: deși populația de limba română continuă să fie majoritară, numărul rusofonilor e mai mare decât în 1918 ca urmare a deplasărilor de populație, dar mai ales a poziției hegemonice anterioare, când orice funcție administrativă, științifică sau culturală mai importantă, ca și accesul la studii superioare presupuneau cunoașterea limbii oficiale de către toți cetățenii Republicii Moldova.

Situarea constituțională, în 1989, a limbii române ca limbă oficială, ca și reglementările adiacente referitoare la „funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul republicii” au reprezentat sorgința și punctul de sprijin ale unui promițător proces de reabilitare a limbii române în raporturile ei cu celelalte limbi, și, implicit, de reconsiderare a importanței în structura statală a celor care o vorbesc.

Desfășurarea acestui proces, care se baza pe aplicarea prevederilor legislative, a fost perturbat de modificarea – în 1994 – a articolului 13 din constituție prin reintroducerea sintagmei *limba moldovenească* în locul celei de *limba română* („Limba de stat (oficială) a R.M. este limba moldovenească”)¹⁰.

Această aparent nesemnificativă modificare și-a revelat, prin consecințele pe care le-a antrenat, caracterul subversiv și manipulatoriu, demonstrând importanța pe care o poate avea un *simbol* atât din perspectiva practicii sociale, cât și sub aspectul teoretic al înțelegerii biligvismului.

5. Efectele negative antrenate de reintroducerea sintagmei *limba moldovenească* erau previzibile dată fiind istoria mai îndepărtată a conceptului, dar și polemica acerbă, cu mare încărcătură politică, în jurul semnificației sale.

Discuții aprinse, în care au fost invocate argumente diverse, mai mult sau mai puțin științifice și inocente, au vizat în special raportul dintre idiomul local utilizat în Republica Moldova și limba română, aspect asupra căruia – cum am precizat de la început – nu mă opresc, deoarece e o problemă pe care o consider, din punct de vedere științific, definitiv (și de la bun început) rezolvată în sensul „una și aceeași limbă”.

Dacă științific în această problemă nu mai e nimic de adăugat, din perspectiva virtualităților ideologic manipulatorii, nu este inutilă o succintă retrospectivă istorică și o mai aprofundată analiză sociolingvistică.

În utilizarea curentă, determinativul *moldovenesc* este spontan asociat cu numele topic *Moldova* („care ține de..., se referă la Moldova”). Dezvoltările (și interpretările) semantice sunt condiționate contextual, dar și prin sensul atribuit termenilor cu care adjectivul în cauză este asociat.

Ca urmare a avatarelor istoriei, chiar toponimicul de la care e derivat adjectivul se constituie în sursă de ambiguitate: substantivul *Moldova*, care denumea generic regiunea de la est de Carpați locuită de români și în care comunicarea era asigurată de limba română, devine „polisemantică” după 1812: continuă să fie folosită ca „țară”, „principat de sine stătător”, apoi „parte/provincie a României”, dar desemnează frecvent și teritoriul înglobat în Imperiul rus (denumit adeseori și Basarabia), iar, în organizarea statală sovietică – deci după 1918 – o „regiu-

ne” (mai mult sau mai puțin) autonomă sau o „republică socialistă”.

În condițiile unei semantice atât de multivalente a bazei derivate e firesc ca semnificația adjectivului derivat să fie, la rândul ei, multiplu interpretabilă și, ca atare, susceptibilă de utilizări tendențioase, mizând pe echivoc, în argumentări partizane.

Ambiguitatea polivalentă a adjectivului poate fi agravată de asocierea lui în grupări sintagmatice cu alte vocabile, la rândul lor, polisemantice. Generatoare de echivoc este, de pildă, asocierea cu substantivul *limbă*, care, în accepțiunile sale principale, e compatibil cu semnificații acoperind diferite entități lingvistice: „limbă”, „grai/dialect” (diviziune, ipostază diatopică a unui sistem lingvistic) sau chiar „vorbire”. Identificarea limbă=grai explică calificarea ca „limbă” a vorbirii proprii, a graiului regional – variantă dialectală a limbii române¹¹ – utilizat în spațiul rural al Republicii Moldova.

Istoria și utilizarea sintagmei *limba moldovenească* demonstrează cu prisosință capacitatea manipulatorie a acestui tip de grupări.

Nediferențierea (sau confuzia) semantică „limbă/grai” poate fi rezultatul spontan al unei conceptualizări neclare, insuficient științifice, sau al unor intenții partizane, politic manipulatorie, situații clar ilustrate de cercetarea istorică a modului de utilizare a sintagmei *limba moldovenească*¹².

Prima motivație – cea „inocentă” – poate explica utilizarea sintagmei în comunicarea cotidiană, între vorbitori neavizați (științific sau politic) sau într-o perioadă în care distincția științifică ca atare nu era încă destul de clară sau destul de larg răspândită. În situații de acest fel, sintagmele *limba moldovenească* și *limba română* sunt adeseori folosite – paralel și cu aceeași semnificație – în același text.

Exemple concludente se întâlnesc chiar în documente redactate pe teritoriul Basarabiei. Fenomenul este clar ilustrat, de pildă, de formulări ca: „Despre permisiunea artistului Teatrului Mare din București – cetățean *român* Petru Alexandresco de

a susține spectacole în limba *moldovenească*” sau „spectacole în limba *moldovenească* cu o trupă de actori *moldoveni de la București*”, utilizate spre sfârșitul sec. al XIX-lea (1886-1888) în texte cu caracter semioficial (e vorba de corespondența privind aprobarea pe teritoriul Basarabiei a unor spectacole de teatru sau circ propuse de trupe din Principate), în care cele două determinative (*moldovenesc/românesc*) sunt utilizate și cu referire la limba spectacolelor și artiștilor din Principate¹³.

Utilizarea tendențioasă a sintagmei *limba moldovenească*, pentru a denumi idiomul populației autohtone din spațiul anexat în 1812, e proprie perioadei care debutează cu această dată și devine tot mai frecventă în timp, fiind inclusă în „instrumentarul” justificativ al separării regiunii dintre Prut și Nistru de restul teritoriului de limbă română.

În această perspectivă, adjectivul *moldovenesc* se detașează semantic de toponimul Moldova, prin dezvoltarea unei denotații care pune în relief componenta etnică – *popor moldovenesc / moldovean* (mai rar, *moldav*), *limbă / tradiție / cultură / știință moldovenească*, care trimit la o bază derivativă *Moldova* „regiune”, dar mai ales „stat”: *Republica (Socialistă) Moldovenească*. În această configurație semantică *limba moldovenească* este limba populației republicii *moldovenești*, a *moldovenilor*, care sunt cetățeni ai Republicii *Moldova* și vorbesc *moldovenește*. Ultima filiație interpretativă – care confundă etnia și cetățenia, apartenența regională și autoritatea statală – explică afirmația (convingerea) acelor cetățeni ai Republicii Moldova care susțin – adeseori cu spontană ingenuitate – că „vorbesc moldovenește / limba moldovenească” și nu „românește / limba română”.

Opoziția dintre „limba română” și așa-zisa „limba moldovenească” se configurează în acest caz la nivelul superficial al corelației – false, în cazul dat – două state, două limbi.

6. Insistența asupra deosebirilor dintre limba română și idiomul („moldav”) al populației / etniei autohtone

din Basarabia urmărește detașarea lui de trunchiul lingvistic firesc (științific recunoscut și dovedit) și răspunde dorinței politice de legitimare a anexiunii din 1812 și de separare a populației din această regiune de limba și poporul României.

Așarnarea împotriva unității de limbă este de fapt așarnarea împotriva unității de neam¹⁴ și are explicații politice.

Contestarea identității de limbă are însă, cum arăta E. Coșeriu, și grave consecințe etnice, căci „A promova sub orice formă o limbă moldovenească deosebită de română este, din punct de vedere strict lingvistic, ori o greșeală naivă, ori o fraudă științifică; din punct de vedere istoric și practic, e o absurditate și o utopie; și, din punct de vedere politic, e o anulare a identității etnice și culturale a unui popor și, deci, un genocid etnico-cultural”¹⁵.

Preocuparea de a separa populația și idiomul de pe cele două maluri ale Prutului, de a slăbi legătura dintre limba („moldovenească”) vorbită în Basarabia și limba română din „Moldova românească” s-a concretizat de-a lungul anilor la nivel „simbolic” prin utilizarea celor două glotonime, dar și prin măsuri și acțiuni destinate să dirijeze idiomul din teritoriile anexate în sensul unei dezvoltări divergente în raport cu matricea originară – limba română.

În etapa de început a existat chiar o tentativă oficială de detașare lingvistică și etnică a populației băștinașe a Basarabiei de restul Moldovei prin slavizarea limbii acestei componente etnice, idiom pe care autoritățile o desemnau tot mai constant ca „moldovenească”.

Se prefigura deziderativ crearea unui fel de limbă artificială. Realitatea proiectului, finalitatea, dar și inconsistența lui reies cu claritate dintr-un document de la 1863, o scrisoare adresată de o autoritate locală din Odesa către ministrul învățământului, unde citim textual: „Sunt de părere că va fi greu să împiedicăm populația românească a Basarabiei să folosească limba principatelor vecine” care, consideră cu luciditate autorul, „o vor

dezvolta pe baza elementelor latinești”, situație de natură să zădărnicească „restricțiile guvernământului ce urmăresc... scopul înrădăcinării în Basarabia a unui dialect apropiat limbii slave”¹⁶.

Într-o abordare mai realistă, procesul de rusificare¹⁷ este realizat prin măsuri și reglementări vizând alterarea dirijată a limbii române din teritoriul recent anexat prin sprijinirea influenței rusești spontane care se manifesta, inevitabil, în această fază a bilingvismului instituționalizat, când limba română se mai preda în școli („nu-i putem constrânge pe învățători să predea o limbă care în curând va deveni moartă în Moldova și Valahia” (loc. cit.).

Măsuri și reglementări oficiale – interdicții, recomandări – favorizând, direct sau indirect, limba dominantă –, jalonează evoluția întregului proces¹⁸.

Proiectul de creare prin slavizare forțată a unui idiom artificial, diferit de română, dovedindu-se naiv și nerealist, contrar modului firesc de rezolvare a raporturilor dintre limbi, această abordare *din exterior* a atacului asupra limbii române a fost înlocuită printr-o tentativă de subminare *din interior*.

Eforturile ulterioare de a separa de limba română idiomul din stânga Prutului s-au concentrat asupra *variantei literare*, a formelor de exprimare cultă, a cărei pondere și importanță în comunicare crește odată cu dezvoltarea istorică a societății.

În toată această perioadă, limba română din teritoriile statului român, ca limbă oficială, urmează cursul dezvoltării firești de modernizare și unificare, pe când în stânga Prutului evoluția limbii române se desfășoară în condițiile bilingvismului instituționalizat și a presiunilor separatiste, condiții care, cu intensitate variabilă și în forme diverse, caracterizează întreaga perioadă. Politica manipulatorie, mai șovăielnică în etapa de început, capătă amploare și se diversifică în timp.

Într-o primă etapă, în cursul sec. al XIX-lea (după 1812), când în comunicarea la nivelul de ansamblu al colectivităților de limbă română predominantă era încă diferențierea regională, varianta literară fiind în

plin proces de constituire, diferențele dintre limba română utilizată pe cele două maluri ale Prutului nu sunt prea mari¹⁹, mai ales că nici presiunile politice exercitate asupra Basarabiei nu au încă o orientare prea clară.

Ulterior, raporturile dintre vorbirea populară și varianta cultă evoluează în condiții diferite, determinate de apartenența statală a celor două teritorii.

Conștientizarea importanței variantei culte / literare în comunicare, dar și în afirmarea ca „națiune” sau „etnie” (și, implicit și indirect, în definirea „statului [național], beneficiind de [un anumit grad de] autonomie”) se accentuează după 1918.

În perioada în care, pe teritoriul României, varianta literară a limbii române era în faza de consolidare și extindere, politica lingvistică din regiunea transnistreană – care din 1923 aspira la statutul de „republică autonomă” (de limba „moldovenească”) – se concentra asupra formării unei variante literare proprii, a cărei principală calitate era să se deosebească de româna literară²⁰.

În acest scop, s-a încercat – în vederea diferențierii – soluția accentuării caracterului regional prin cultivarea unor particularități strict locale, proprii unor județe de dincolo de Nistru. „Graiul” astfel constituit urma să fie extins în restul teritoriului.

O altă modalitate de a imprima o direcție divergentă evoluției acestei variante a constat în respingerea neologismului romanic atât de caracteristic pentru ipostaza modernă a limbii române literare. În acest sens se recomanda păstrarea cuvintelor mai vechi (de diverse origini: slave, turcești, grecești etc.) și evitarea neologismelor romanice (mai ales franceze) la care recurge adeseori varianta cultă²¹ a limbii române.

Respingerea sursei romanice în crearea fondului neologic și orientarea către rusă în situațiile în care dezvoltarea istorică impunea realități și concepte noi și, implicit, completarea masivă a arsenalului lingvistic cu mijloacele necesare asigurării comunicării sociale, reprezintă o soluție teoretică ce favorizează pro-

cesul de rusificare, în măsura în care, ca participant principal la procesul de comunicare bilingvă, rusa, limbă oficială, constituie și sursa spontană și imediată de îmbogățire lexicală.

Dar obstacolul cel mai important în calea dezvoltării firești a variantei literare în condițiile de comunicare în Republica Moldova l-a reprezentat – până în 1989 – limitarea funcționalității ei, căci o parte foarte importantă a comunicării, cea care presupune utilizarea obligatorie a limbii oficiale, era realizată în rusă²².

7. Legislația lingvistică adoptată în august 1989 modifică esențial poziția limbii române ca mijloc de comunicare prin statuarea ei ca *limbă oficială* a republicii.

În această calitate, utilizarea limbii populației majoritare se extinde în toate domeniile de activitate, ceea ce presupune un instrument evoluat, adecvat tuturor situațiilor de comunicare.

În cadrul legal astfel instituit, deciziile și reglementările destinate orientării pe un nou făgaș a comunicării lingvistice în Republica Moldova au fost judicios întemeiate științific și au avut în vedere refacerea prin consolidare a acelei ipostaze a limbii care, deși grav prejudiciată în perioada anterioară, reușise să capete – după 1956 – o configurație proprie prin delimitare deliberată față de regionalismul exagerat și o anumită reținere în raport cu elementul rusesc²³.

Fundamentale în acest sens au fost introducerea grafiei latine și recunoașterea identității dintre idiomul „limba moldovenească” și limba română.

Înlocuirea caracterelor chirilice cu litere latine – acțiune în esență superficială, cu modeste implicații directe în organizarea lingvistică²⁴ – a avut un mare impact prin revelarea relației directe cu limba română (și implicit distanțarea față de rusă), iar recunoașterea identității limbii „moldovenești” cu româna (oferind un model) i-a deschis largi posibilități de desăvârșire în procesul de instaurare ca „limbă de stat”.

Ținând seamă de starea de fapt de la care se pornea, procesul astfel angajat nu era de la bun început un proces simplu nici lingvistic, nici etnic. După aproape o jumătate de secol de dominare în comunicare a limbii ruse – limbă oficială, limbă a nivelurilor de conducere, dar și limbă a organizării sociale, a științei și tehnicii, și în mare măsură chiar a comunicării cotidiene în comunitățile urbane, limba română, în ciuda statutului de limbă a populației majoritare, fusese social dezavantajată în procesul de comunicare.

Pentru corectarea acestei stări de lucruri s-au propus măsuri administrative: condiționarea atestării în administrație, în justiție și în funcțiile de conducere prin gradul de cunoaștere a limbii române, sporirea interesului pentru limba română în procesul de învățământ ș.a.; s-au fixat termene de aplicare a reglementărilor prevăzute (de pildă, trecerea la grafia latină urma să fie încheiată la 1 ianuarie 1995). În vederea realizării celor propuse, s-au elaborat instrumente de lucru, dicționare, îndreptare ortografice, manuale etc.²⁵.

Se declanșase „o activitate ferventă de traducere în viață a legislației lingvistice”²⁶, de punere de acord a limbii române cu statutul de „limbă oficială”, chiar dacă climatul social și politic nu era totdeauna favorabil desfășurării procesului de repunere în drepturi și reabilitare a limbii române.

Procesul a fost frânat de decizia parlamentară (din vara anului 1994) de a reboteza „limba moldovenească” limbă oficială a Republicii Moldova, decizie care satisface curentul de contestare – neștiințifică²⁷ – cu argumente naiv sau intenționat false²⁸ a caracterului românesc al limbii populației majoritare, opinie favorizată de schimbările politice la nivelul conducerii de stat.

Modificarea denumirii semnaleză o schimbare a atitudinii oficiale încurajând nerespectarea legislației lingvistice și tot felul de măsuri manipulative în defavoarea limbii române: este neglijat articolul 7, care impunea „cunoașterea limbii oficiale de către

toți funcționarii de stat în măsura îndeplinirii obligațiilor²⁹, se vorbește tot mai mult limba rusă în instituții, inclusiv în școli. S-a înființat „Universitatea Slavă”, o nouă instituție de învățământ superior în limba rusă³⁰ etc.

Altfel de dificultăți apar în relațiile cu autoproclamata regiune „autonomă” transnistreană, care adoptă o politică și legislație lingvistică proprie: recunoaște trei limbi „oficiale” (rusa, ucraineana și „limba moldovenească”), iar scrierea în această limbă se face cu slove rusești; la federalizare aspiră și găgăuzii (care reprezintă 2% din populația – de 4 milioane – a Republicii Moldova³¹), iar în Găgăuzia (unde găgăuzii reprezintă 47%) se acceptă ca limbi oficiale găgăuza, rusa și limba moldovenească.

În general, predarea limbilor celorlalte minorități se face în rusă, care își păstrează astfel rolul de (principal) mijloc de comunicare interetnică.

Efectele „relaxării” în raport cu legislația lingvistică a Republicii Moldova sunt înfățișate în numeroase studii și articole.

Împotriva acestor obstacole limba română din Republica Moldova se află pe drumul cel bun: o dovedesc progresele în desăvârșirea variantei literare, pe care le constatăm în modul de exprimare a intelectualilor din Basarabia, în prezentarea numeroaselor publicații periodice, în textele științifice sau literare³², în emisiunile televizate. Toate acestea nu pot rămâne fără ecou în ansamblul comunicării sociale. Numărul cunoscătorilor de limba română sporește fie și prin simplul fapt că a apărut o motivație deloc neglijabilă de a cunoaște (și folosi) limba română. E firesc ca în noul cadru creat după 1989 numeroși cunoscători *pasivi* ai limbii române (categorii inevitabil numeroase în situațiile de bilingvism, spontan sau instituționalizat³³) să devină cunoscători *activi*, sporind astfel, în mod firesc, ocaziile de utilizare a limbii române în comunicarea interetnică.

Progresul trebuie evaluat în raport cu creșterea numărului vorbitorilor de limba română și nu în

perspectiva micșorării numărului cunoscătorilor limbii ruse.

Nu trebuie uitat că schimbările în limbă sunt foarte lente, că deprinderile comunicaționale se modifică și ele în timp și implică schimbări statornic înrădăcinate de tradiție și mentalitate, schimbări în care legislația și politica lingvistică intervin numai ca factori favorizanți sau defavorizanți. Dovadă chiar limba română, care, după 150 de ani de utilizare îngredită și evoluție distorsionant dirijată, regăsindu-și fogașul firesc, a reușit într-un deceniu să depășească handicapul principal prin consolidarea unei variante literare esențiale în exercitarea funcției de *limbă de stat*. Ceea ce dovedește vitalitatea limbii și, nu în ultimul rând, judicioasa și perseverenta activitate a specialiștilor și a intelectualității de limba română din Republica Moldova.

NOTE

¹ Raporturile dintre limba română și „limba (romanică)” din Republica Moldova („limba moldovenească”) au constituit obiectul unor conferințe științifice și sesiuni academice, vezi, de pildă, Academia Română, *Limba română și varietățile ei locale*, 1995, București; Editura Academiei Române și Universitatea de Stat din Moldova, Universitatea „Al. Ioan Cuza”, *Probleme actuale de lingvistică română*, 2000, Chișinău; U.S.M. (în continuare LRVL și PALR).

² Statisticile oficiale fac distincție între etnicii care se declară „români” și cei care se consideră „moldoveni”.

³ Studiarea bilingvismului, abordată la început mai ales din perspectiva efectelor pe care contactul dintre limbi îl are asupra evoluției lor, a revelat complexitatea condițiilor și diversitatea factorilor implicați de realizarea acestei modalități de comunicare (cf. pentru o prezentare de ansamblu, A. Martinet, *Éléments de linguistique générale*, 1963, Paris; Armand Colin, p.150 și urm.) în care se realizează această modalitate de comunicare; o cuprinzătoare sinteză bibliografică a problemei oferă M. Sala în *Limbi în contact*, 1997, București, Editura Enciclopedică, p.30 și urm.).

⁴ În numeroasele discuții referitoare-

re la raporturile lingvistice existente pe teritoriul Republicii Moldova s-a vorbit de „bilingvism socialist” (cf. Gh. Cojocaru, *Colapsul U.R.S.S. și dilema relațiilor româno-române*, 2001, București, Omega, p.3), de „bilingvism armonios”, de „bilingvism național-rus” și „ruso-național”.

⁵ Pentru scurt timp (1818-1828) prin Regulamentul organizării administrative a Basarabiei [cf. Silviu Berejan, *Varietatea moldovenească a vorbirii orale românești și limba scrisă (corelația românesc-moldovenească, cu referire la realitățile glotice)*, în LRVL, p.38] se acordă calitatea de limbă oficială și „limbii moldovenești”.

⁶ Limba română este tolerată în școli până la mijlocul sec. al XIX-lea, după 1867 limba română nu se mai predă în școli (cf. I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Ediție și studiu bio-bibliografic de St. Neagoe, 1991, București, Humanitas).

⁷ Cf. Irina Livezeanu, *Pentru mine farmecul Chișinăului constă tocmai în multiculturalismul lui*, în „Contrafort”, 2002, nr. 4-5, 14/2.

⁸ Cf. V. Guțu Romalo (1994), *Raporturile dintre limba literară și graiurile limbii române*, în LRVL, p.50.

⁹ Cf. G. Țepelea, *Rațiunile politice ale unei „teorii lingvistice”*, în LRVL, p.32.

¹⁰ Luările de atitudine și consecințele acestei decizii sunt pe larg analizate de A. Ciobanu (*Situația lingvistică în Republica Moldova la cel de al optulea an de funcționare a legilor despre limbi*, în PALR, p.10 și urm.).

¹¹ Cf. Eug. Beltechi, *Limbă literară și literatură dialectală*, în LRVL, p.92 și urm.

¹² Vezi în acest sens, L. Colesnic, *Glotonimul românesc-moldovenească în paginile materialelor arhivistice din Basarabia (1812-1918)*, în PALR, p.45 și urm.

¹³ Apud L. Colesnic, *art. cit.*, p.49.

¹⁴ N. Mățaș, *Unitate de limbă – unitate de neam*, în LRVL, p.123 și urm.

¹⁵ *Identitatea limbii și poporului român*, în „Limba Română”, Revistă de știință și cultură, Chișinău, 2002, nr.10, p.3.

¹⁶ Cf. L. Colesnic, *art. cit.*, p.47.

¹⁷ Intenția este clar exprimată încă spre sfârșitul sec. al XIX-lea, cum reiese de pildă dintr-un document din 1873: „trebuie prin mijlocul școlilor să ne grăbim a face ca măcar jumătate din țărani moldoveni să devie ruși. Spre această țintă tinde tocmai sistemul de învățământ

public adoptat acum de ocârmuire” (apud. I. Nistor, *op. cit.*, p.257).

¹⁸ Vezi, de pildă, VI. Pohilă, *Limba română din R. Moldova între primejdii și speranțe*, în „Limba Română”, Revistă de știință și cultură, Chișinău, 2003, nr.1, p.15: „Liste cu asemenea lexeme și ortograme (interzise) erau transmise... la edituri, în redacții de ziare și reviste, la Radio și TV, la teatre, în sălile de spectacole etc.”.

¹⁹ V. Guțu Romalo, *art. cit.*, p.50.

²⁰ Procesul de „făurire” a limbii culte „moldovenești” cunoaște și un scurt interludiu (1933-1938) în care – din motive propagandistice – s-a scris cu caractere latine și utilizându-se o limbă mai apropiată de varianta cultivată a limbii române a statului român; încercarea a fost curând abandonată (G. Țepelea, *art. cit.*, p.32).

²¹ Cf. V. Guțu Romalo, „*Neologismul în limba română*”, în Comunicările „Hyperion”, 1944, București, p.133 și urm.

²² „Din 1945 până în vara anului 1989 limba română nu a fost considerată ca limbă oficială în ex-R.S.S.M. Locul ei îl ocupase limba rusă” (A. Ciobanu, *art. cit.*, p.9).

²³ S. Berejan, *Limba română în Republica Moldova: condiții de funcționare*, în PALR, p.34 și urm.

²⁴ Gr. Brâncuș, *Vitalitatea limbii române*, în LRVL, p.58.

²⁵ S-au publicat manuale, dicționare și numeroase lucrări destinate cultivării exprimării, sprijinirii procesului de extindere a variantei culte, între care excelentul *Dicționar de dificultăți* (2000, Ed. Arc – Ed. Museum) al lui Andrei Crijanovschi.

²⁶ A. Ciobanu, *art. cit.*, p.10.

²⁷ Motivarea deciziei este că „legea fundamentală trebuie să reflecte voința politică a maselor și nu adevărurile științifice” (A. Ciobanu, *art. cit.*).

²⁸ Vezi Gh. Mihăilă, *Implicațiile cultural-istorice ale dihotomiei „româno-moldovenească”*, în LRVL, p.63-82.

²⁹ A. Ciobanu, *art. cit.*, p.23.

³⁰ Idem, p.28.

³¹ VI. Pohilă, *Limba română din R. Moldova între primejdii și speranțe*, în „Limba Română”, Revistă de știință și cultură, Chișinău, 2003, nr.1, p.13.

³² Vezi, de pildă: „Limba Română”, „Mesager”, „Contrafort”, pentru a nu menționa decât câteva titluri.

³³ Cf. VI. Pohilă, *art. cit.*, p.13: „circa 10-15% din rusolingvii de la noi ar cunoaște într-o anumită măsură limba română”.